

KELEMEN ISTVÁN

A csepregi katolikus elemi iskola másfél évszázada

Írásunkban a csepregi római katolikus népoktatás helyzetének ismertetésére vállalkozunk a katolikus restaurációtól kezdve egészen a 19. század elejéig. A mezővárosi jogállású helységben az évszázadnyi protestáns időszak után, 1643-ban a katolikus restauráció keretében újraszervezték az 1554-ben megszűnt plébániát, és annak fennhatósága alatt felállították a katolikus tanodát. A települést egyház-igazgatásilag a locsmáncsi főesperesség alsó kerületébe, majd a 19. század elején megalakított csepregi esperesi kerületbe sorolták.

A téma legfontosabb, szinte egyedüli írott forrásai az egyházlátogatási jegyzőkönyvek (*canonicae visitationes*), melyek az 1647-es és az 1766-os évek közötti időszakból állnak rendelkezésünkre. Sajnálatos módon a főesperesség területen 1780-ban végzett vizitáció Csepreget nem érintette, avagy annak jegyzőkönyve nem maradt fenn az utókorra. A *canonica visitatio*k elsősorban a tanító javadalmazására, jövedelmi viszonyaira koncentráltak, az iskolaépülettel és a tanítók személyével, képzettségével, jellemével csak röviden foglalkoztak. A vizitációs jegyzőkönyveken kívül az 1770-es évek első felét érintő, uralkodói rendelkezés alapján készült összeírásokra támaszkodhatunk, melyek kitértek a tanító nevére, végzettségére, a tanulók létszámára és vallására, a tanítás módszerére, nyelvére, a tananyagra és a tanítói javadalmazásra. Fontos forrás az 1804-ben készült tanítói jövedelem-összeírás is, mely vizsgált korszakunk záródokumentumának is tekinthető. Nagy, pótolhatatlan veszteség nemcsak a téma szempontjából, hanem a helytörté-

netírás számára is, hogy az 1776. évi nagy tűzvészben a városi és a plébániai irattár szinte teljesen a lángok martalékává vált.

Mivel a helyi tanügyi viszonyok csak egy nagyobb kontextusba helyezve értelmezhetők a maguk teljességében, ezért a vizsgálatunk tárgyát érintő tematikus egységek esetében az általános alapvetés nem mellőzhető. Az elemi szintű oktatást a vizsgált korban országos szinten uralkodói rendelet, Mária Terézia tanügyi rendelete, az 1777-ben kiadott és 1806-ig hatályban lévő (I.) Ratio Educationis szabályozta,¹ mely először törekedett állami felügyelet alatt álló, egységes oktatási-nevelési rendszert létrehozni.²

A tanoda

A katolikus iskolaszervezet alsó szintjét a népiskolák alkották. Plébániai székhelyeken való felállításukról az 1560-ban Nagyszombatban tartott zsinat rendelkezett. Ezekben az oktatási intézményekben a diákok saját anyanyelvükön írást, olvasást és számolást tanultak, emellett a katolikus életmódra nevelték őket.³ Az iskolaépület (*domus scholaris, scholae domus*) felépítése, fenntartása,

- 1 Az 1777-i Ratio teljes szövege: Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István. Bp., 1981. (továbbiakban: Mészáros, 1981.) Jelen tanulmányban – az I. Ratio elnevezés feltüntetésével – a jogszabály paragrafusaira hivatkozunk.
- 2 Mészáros, 1981. 8. p.
- 3 Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Bp., 2000. (továbbiakban: Mészáros, 2000.) 95–97. p.

jó karban tartása és felújítása az illetékes katolikus közösség(ek) (*communitas*) kötelezettségei közé tartozott. Ugyanakkor a kegyurak és közbirtokosok az iskola jótevőiként és pártfogóiként önkéntes hozzájárulásaikkal gyakran segítettek az anyagi terhek viselésében.⁴ Az *I. Ratio* a népiskolát anyanyelvi iskolának (*schola vernacula*) nevezte, de a korban az elemi iskola (*schola trivialis*) elnevezéssel is találkozunk. Az *I. Ratio* ezt az iskolatípust egytanerős intézménynek tekintette,⁵ az ilyen iskolák felügyeletét a helyi plébános feladatává tette.⁶

Csepregen 1557-ben már biztosan volt iskola. A régióban jelentős szerepet játszó, virágzó mezőváros lakossága ebben az évtizedben vált protestánsná. A nagy vagyonnal és hatalommal bíró, humanista műveltségű Nádasdy Tamás (1498–1562) országbíró, majd nádor földesúri hatalma alatt álló város hamarosan a nyugat-dunántúli protestantizmus egyik központjává lett. Az iskola az akkori alap-, közép- és felsőfokot magába

foglaló kollégiumként működött, ahol rektorok (iskolamesterek) és segédtanítók (kollektorok) tanították a diákokat.⁷

Amikor 1643-ban Nádasdy III. Ferenc (1623–1671) áttért a katolikus hitre, új korszak köszöntött be nemcsak az iskola, hanem Csepreg történetében is. A protestáns rektoroknak el kellett hagyniuk a várost, amelynek következtében a közel egy évszázada fennálló kollégium megszűnt. Az oktatás területén a kontinuitás fennmaradt, hiszen az alapképzést nyújtó iskola továbbra is működött a városban, immáron a restaurált katolikus plébánia fennhatósága alatt, de a katolikus elemi iskola már nem tudott olyan meghatározó szerepet játszani, mint amilyen jelentőséggel az egykori kollégium bírt.⁸

A protestáns iskola helyét Csepreg neves monográfusa, Farkas Sándor (1853–1938) valahová a felső, azaz a Szent Miklós-templom mögötti területre, a Répce partjára lokalizálta. Megállapítását arra alapozta, hogy az 1658. évi, tehát már a katolikus időben kelt urbáriumban a „Piarcz-környék”-en szerepel az iskolaház, a városi fürdőház szomszédságában.⁹ A Farkas által nem ismert, 1639-ben kiadott urbáriumban is azt rögzítették, hogy a protestáns idők iskolája, melyet a városi fürdőház után írtak össze, a piac („Piarcz”) környékén található, egy zselléreltlen létesült, melyhez se föld, se rét nem tartozott.¹⁰ A két urbárium adatait összevetve megállapíthatjuk, hogy a katolikus elemi tanoda az egykori protestáns kollégium épületében nyert elhelyezést, legalábbis egy ideig.

4 Sopron vármegye nemesi közgyűlése 1807-ben előírta a szolgabíráknak, hogy járásukban „a földes uraságoknál eszközölni iparkodjanak azt, hogy ezek az helységekben alkalmas oskola szobáknak fel állításában jobbágyaiknak segítséggel legyenek”, a lakosságot pedig arra kötelezzék, „hogy mind az oskola házak meg építésében serényen munkálódjanak, mind pedig magzatjaikat oktatás végett oskolában küldeni annak idejében el ne mulassák”. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) P 623 Széchenyi család iratai. II. kötet. 1. szám. Dominium Sárvári Felső vidék in concreto. 110 E Acta urbarialia et oeconomica concernentia. Folio 496.

5 A *Ratio* falusi anyanyelvi iskoláknak azokat a falvakban vagy mezővárosokban megszervezett iskolákat nevezte, ahol hitoktató mellett csak egy tanító működött. *Ratio* I. 86. §. Mészáros István (1927–2021) pedagógiatörténész kis-iskolának nevezte a „latin” iskolától, gimnáziumtól, kollégiumtól szervezetileg független, alaptananyagot oktató, kizárólag anyanyelvet használó, később elemi népiskolának nevezett iskolatípust. Mészáros István: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században. = Soproni Szemle 30. (1976) 4. sz. 306. p.

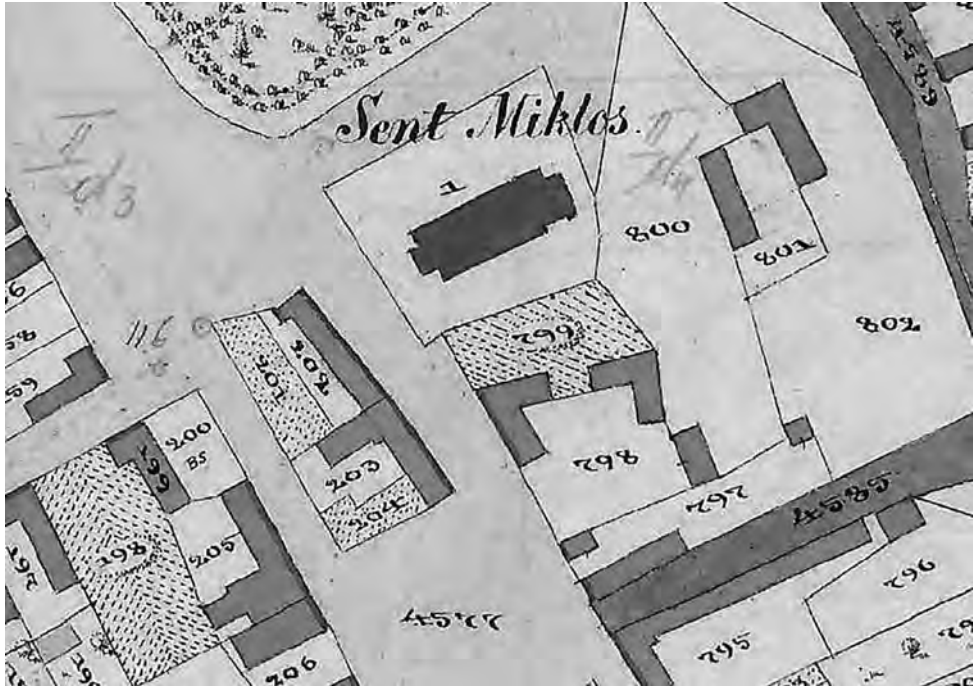
6 I. *Ratio* 58. §.

7 Zátonyi Sándor: A reformáció kori Csepregi Kollégium (1557–1643). = Magyar Pedagógia 91. (1991) 3–4. sz. 216–217., 223. p.

8 Uo. 228–229. p.

9 Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Bp., 1887. (továbbiakban: Farkas, 1887.) 372. p.

10 MNL OL E 156 Urbaria et conscriptiones (U et C) Fasc. 37. No. 57. 141. p.

Az 1853-ban épült iskola és tanítói lakás (203. parcellaszám) az 1857. évi kataszteri térképen
(MNL OL S 78 193. téka)

A katolikus egyházlátogatók 1651-ben az iskolaépületet tágasnak és jól megépítettnek írták le.¹¹ 1697-ben feljegyezték róla, hogy kőből épült, teteje zsúpszalmával fedett, hozzá sem kert, sem istálló nem tartozik. „Kétszobás” iskolaépület volt, hiszen a tanulószoba/tanterem és a tanítói lakrész elkülönült egymástól.¹² 1700 körül az épület jelentősebb részét az uradalom saját jogon lefoglalta a maga számára és gazdasági

célra, borospincének használta; ez a szokatlan hasznosítási mód még 1748-ban is fennállt.¹³ 1714-ben az épületet elég mocskosnak, szennyezettnek találták.¹⁴ 1733-ban már megfelelő, kétszobás iskoláról írtak, melyet a városlakók tartoztak tatarozni.¹⁵ 1748-ban az iskolamester kifogásolható, rossz állapotú lakásban élt, mely a fentebb említett uradalmi igénybevétel miatt szűkösen bizonyult.¹⁶ 1766-ban részletesebb,

- 11 Kanonische Vistitationen der Diozöse Raab aus dem 17. Jahrhundert. Bearbeitet von Josef Buzás. Eisenstadt, 1966. (továbbiakban: Buzás, 1966.) 222. p.; Vanyó Aladár Tihamér: A katolikus restauráció Nyugat-Magyarországon. Pannonhalma, 1928. 91. p.
- 12 Kanonische Vistitationen der Diozöse Raab aus dem 17. Jahrhundert. IV. Teil. Bearbeitet von Josef Buzás. Eisenstadt, 1969. (továbbiakban: Buzás 1969.) 390. p.; Mészáros, 1976. 320. p.

- 13 Győri Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban: GyEL), A győri püspökség levéltára (továbbiakban: PL), Canonicae Visitaciones (továbbiakban: Can. Vis.) vol. 26. (Locsmándi alsó kerület, 1733.) 3. p.; Can. Vis. vol. 40. (Locsmándi alsó kerület, 1735.) 37. p.; Can. Vis. vol. 43. (Locsmándi alsó kerület, 1748.) 39–40. p.; Can. Vis. vol. 65. (Csepregi esperesi kerület, 1829.) 75–76. p.
- 14 GyEL PL Can. Vis. vol. 23. (Locsmándi alsó kerület, 1714.) 16. p.
- 15 GyEL PL Can. Vis. vol. 26. 3. p.
- 16 GyEL PL Can. Vis. vol. 43. 39–40. p.

annak helyiségeit felsoroló leírás készült az iskolaházról. Ennek alapján tudjuk, hogy az épület szilárd anyagokból (kőből, téglából) épült, tetejét zsúp fedte, egy szobából, egy boltozott konyhából, egy kamrából, egy istállóból és egy színből állt. Kert ugyan tartozott hozzá, de jövedelem nem származott belőle. Az épület felépítése és fenntartása a plébániai híveket terhelte.¹⁷ Az nehezen magyarázható, miért csak egy szobát említettek, amikor láttuk, hogy már korábban is külön tanítói lakószoba és külön tanterem állt rendelkezésre.

Az 1776. április 1-jén támadt tűzvész, melyben a város teljesen porrá égett,¹⁸ az iskolát sem kímélte meg. Az új tanodát még ebben az évben felépíttette az uradalom, a földesúr-kegyúr, gróf daruvári Jankovics Antal (1729–1789) tárnokmester rendelkezésére. Az iskolában elkülönített tantermet alakítottak ki, elválasztva azt a tanító és családja lakásától. Az épülethez kerített udvar és kert tartozott.¹⁹ 1804-ben feljegyezték, hogy a diákok számára a tanteremben két tábla és az előírásnak (normának) megfelelő padok állnak rendelkezésre.²⁰ Az iskolaház fenntartása, tatarozása, az udvar és kert bekerítése a fenntartó közösség kötelezettségei közé tartozott.²¹

Az egytantermes iskolaépületet a 19. század közepéig használták. Mivel az 1820-as évek végétől a megnövekedett tanulólétszámhoz viszonyítva egyre szűkebbé és korszerűtlenebbé vált, állapota leromlott, helyette 1853-ban új, kéttantermes iskola

épült, melyet 1864-ben egy további tanteremmel bővítettek.²² Amint az az 1857. évi kataszteri térképlapon látható, ez az L alakú épület a Szent Miklós-plébániatemplommal szemben, a városháza mellett nyert elhelyezést. A forráskutatás jelenlegi állása mellett nem ismert, hogy az 1776-ban épült tanoda helyére építették-e az újat, vagy a korábbi intézmény másutt állt-e.

Az iskolai élet

A rendelkezésre álló források alapján legkevésbé a mindennapi iskolai életet tudjuk feltérképezni. Tankötelezettség nem lévén – az *I. Ratio* is csak kívánatosnak tartotta azt – nem ismerjük az iskolalátogatottsági hajlandóságot, magát a tanulólétszámot is csak néhány évben írták össze. Erre vonatkozó feljegyzések hiányában ismeretlenek az oktatás eredményességét veszélyeztető mindennapi nehézségek (pl. tankönyvekkel és taneszközökkel való ellátottság), a napi és a heti órabeosztás, a népoktatás iránt elkötelezett buzgó jótevőknek és pártfogóknak az oktatás színvonalát emelni célzó mecénási tevékenysége (pl. alapítványok, segélyek a szegényebb gyerekek, árvák iskoláztatásának elősegítésére).

Korszakunkban teljesen bevett szokásnak számított, hogy míg a diákok az első (téli) félévben szorgalmasan látogatták az iskolát, addig Szent György napjától (április 24.) egyre inkább elmaradoztak. Ez azzal magyarázható, hogy a szülők késő tavasszal és nyáron otthon fogták gyerekeiket, hogy vigyázzanak kisebb testvéreikre vagy a család öreg tagjaira, legeltessék az állatokat, illetve maguk is vegyék ki részüket a mezei munkákból.

22 Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről s a tankerületbeli népoktatásügy állapotáról. Sopron, 1874. 6. p.

17 GyEL PL Can. Vis. vol. 77. (Locsmáncsi alsó kerület, 1766.) II. rész, 20. p.

18 Farkas, 1887. 248. skk.

19 GyEL PL Can. Vis. vol. 53. (Csepregi esperesi kerület, 1812.) 60. p.

20 GyEL PL Iskolai levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 26. tétel. Rendezéskor fellelt iratok II. – Tanítói, tanulói és egyéb iskolai összeírások, jelentések. CXI. doboz, Csepreg.

21 GyEL PL Can. Vis. vol. 53. (Csepregi esperesi kerület, 1812.) 60. p.

	1770	1771	1772	1773	1774	1775
Csepreg	20–25	20–25	20–30	20–25	30–40	30–35
Bő	19–20	19–20	20–24	20–25	25–30	20–26
Bük	20	20–21	20–25	20–30	25–30	20–30
Egyházásfalu	20	16	15–17	16–17	20–25	16–20
Felsőszakony	15	15–16	16–18	15–17	16–17	17–20
Horpács	16	15–16	14–15	10–12	15–16	10–16
Káptalanvis	30	30–32	30–35	30–35	35–45	30–40
Lócs	4–6	7–8	3–4	7–9	6–7	3–5
Ság	4–5	4–6	4–5	4–6	6–8	4–6
Sajtoskál	5–6	3–5	4–6	3–5	4–6	4–6
Újkér	0	0	3–4	5–7	6–7	8–10

1. táblázat

Az *I. Ratio* a realitást figyelembe véve szabályozta a tankötelezettséget; úgy rendelkezett, hogy a falusi fiatalokat – amíg el nem érik a mezőgazdasági munkák végzésére alkalmas kort – a nyári és a téli időszakban egyaránt kötelezni kell az iskolalátogatásra. A jogalkotó is tisztában volt azzal, hogy „ez csak kevesektől remélhető, a szülők legtöbbje ugyanis még az öt-hat éves kort alig elért gyermekeit is igénybe veszi a szántóföldön, a ház körüli munkákban és másféle foglalatosságokban. Ennek ellenére meg kell tűrni ezt a szokást, amelyet régi hagyomány tett elfogadottá”. Előírták, hogy a mezei munkák végeztével a gyerekek az iskolában délelőtt és délután két-két órában tanuljanak.²³

A csepregi tanulólétszámról az első adatokat csak az 1770-es évekből ismerjük, melyeket a környező településekkel összevetve az 1. táblázatban foglaltuk össze.²⁴

A közölt adatok szerint a csepregi iskola a környékbeli tanodák közül a legnépesebbek közé tartozott, egyedül a káptalanvisi tanoda büszkélkedhetett magasabb tanulólétszámmal (ahova a zsirai gyerekek is jártak), de a bői és a büki intézmények látogatottsága is az élvonalba tartozott.

A népiskolákban a tanulók anyanyelvén – így Csepregen magyarul – tanítottak. Az *I. Ratio* a hitoktatásra a plébánost jelölte ki.²⁵ A falusi iskolákban minden gyermeknek meg kellett tanítani az olvasást (a betűk felismerését, azok szótagokká fűzését és a folyamatos szövegek olvasását), az írást (helyesírást és szépírást), a számtani alapműveleteket, valamint „azokat a tudnivalókat, amelyekkel a falusi emberek a becsületességre és a családi-házi ügyekkel való figyelmes törődésre lehet oktatni”.²⁶

A tanév téli és nyári félévből állt, a tanítási nap délelőtti és délutáni szakaszra tagolódott. A csepregi oskolában is az 1770-es évek első felében, még az *I. Ratio* kiadása előtt az alap-

23 Ratio I. 89. §.

24 GyEL PL Iskolai Levéltár, I. sorozat, 17. tétel. Tanítói jövedelmek összeírása, tanítók összeírása, valamint egyéb, tanítói állásokkal kapcsolatos egyes iratok (Informationes), LXXIII. doboz. Locsmánda főesperesség 1770, 1771–1775.

25 Ratio I. 87. §.

26 Ratio I. 88. §. Latinra és németre csak egyeseket kellett megtanítani.

tananyagot oktatták, a gyerekek az írás, az olvasás, a számolás és a katolikus hit alapjaival ismerkedtek, ideértve a névszó- (deklínálás) és igeragozás (konjugálás), valamint a melléknévfokozás (komparáció) elsajátítását is.²⁷ Magától értetődően – még ha ezt nem is nevesítették – a jövő nemzedékét megismertették a társadalmi együttélés alapvető normáival és a későbbi megélhetésükhöz elengedhetetlenül szükséges gazdasági, gazdálkodási ismeretanyaggal is.

A tanítók és kötelezettségeik

A latin nyelvű forrásokban a tanító megjelölésére a 17. századtól a *magister*, *scholae magister*, *scholae rector* kifejezéseket használták, majd az 1730-as évektől kezdve egyre inkább a *ludirector*, a *ludimagister* és a *magister* elnevezések állandósultak.

Az iskolamesterek korszakunkban három fő területen végeztek fontos feladatot a helyi közösség számára: tanítás, egyházi-templomi szolgálat és jegyzőség. A 18. század első felében alapvető feladatukat a templomi-egyházi szolgálat jelentette, ezért kapták törzsjavadalmukat. Az egyházlátogatók azonban egyre inkább igyekeztek tudatosítani bennük, hogy más teendőikkel egyenrangú kötelezettségük az elemi oktatás.²⁸ A 19. század elejéig a csepregi mesternek nem állott rendelkezésére segédtanító, feladatait egyedül volt kénytelen ellátni.

A mester pedagógusi teendőit már ismertettük. Templomi szolgálatait közül elsőként azt kell megemlítenünk, hogy a tanítók a legtöbb esetben egyúttal kántorok és orgonisták voltak (innen az elnevezés: kántortanító), így vásár- és ünnepnapon ők énekeltek és orgonáltak. Ahol az egy-

házközség nem alkalmazott templomszolgát, egyházatyát, sekrestyést, ott a mesternek kellett gondoskodnia a templom és az egyházi szerek tisztán tartásáról, az ostyasütésről, ünnepnapokon a plébános beöltöztetéséről, a templomi lámpások és gyertyák meggyújtásáról, eloltásáról. Litániákat énekeltek, megírták a házassági hirdetőcédu lákat. Segítettek kiszolgáltatni a szentségeket a plébánosnak, közreműködtek a kereszteleseken, esküvőkön, egyházkelőkön²⁹ és temetéseken. A plébánost több helyen elkísérték a betegekhez és a haldoklókhoz. Az ő feladatuk volt a virrasztás és a temetéseken a gyászénekek, halottkísérő énekek eléneklése is.

A környékbeli településektől eltérően Csepregen a 18–19. század fordulójáig nem a tanítók végezték a harangozást, hanem erre a célra külön harangozókat alkalmaztak, akiknek feladatuk volt a reggeli, déli és esti harangozás, valamint temetéskor a halottak kiharangozása. Harangoztak a vihar ellen, mert a kor embere úgy vélte, hogy a harangok megtörik a vihart és a villámok erejét, illetve a harangszóval hívták az embereket könyörgésre Istenhez, hogy megóvja őket és vagyonukat a természeti csapástól. Miután a tanítói és a harangozó állást egyesítették, az iskolamester harangozott az előírt alkalmakkor.

Az iskolamesterek viselték a települések jegyzői (*notarius*) hivatalát is, jegyzőként magánokiratokat (szerződések, folyamodványok, végrendeletek, hagyatéki leltárak, osztálylevelek stb.) szerkesztettek, számadásokat készítettek és ellátták a politikai község egyéb hivatalos írásbeli teendőit.³⁰

27 GyEL PL Iskolai Levéltár, I. sorozat, 17. tétel. LXXIII. doboz. Locsmándi főesperesség 1770, 1771–1775.

28 Mészáros, 2000. 124.

29 Introductio: a szülő nőnek és az esküvő után az új asszonynak a templomba való bevezetése.

30 Csóka Lajos: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929. 86. p.

A csepregi tanítók névsorát 1883-ban közölte Farkas Sándor. Jelezte egyúttal, hogy a mezővárosnak a 17–18. században párhuzamosan két jegyzője volt, egyikük a mindenkor iskolamester. Emiatt *-gal jelölte azokat a személyeket, akiket iskolamesterként is említettek az okiratokban, a többiek pedig csak mint *notarius oppidi* szerepeltek.³¹ Az alábbiakban az előbbi kategóriába tartozókat tüntettük fel, illetve az újabb kutatási eredmények alapján korrigáltuk a listát.

Verkay (Werkay) Márton	1647–1669 ³²
Hajdu (Haydu) Balázs	1662–1665
Horvát (Horváth) Miklós	1679–1698
Peötz (Peöcz) Benedek	1682–1690 ³³
Draskoczy György	1710 ³⁴
Tóth (Tooth) János	1714
Hersics György	1738–1756
Lendvay László	1760–1773
Pintér János	1762–1767
Simon József	1774–1788
Kelekovics János	1778–1786
Szentgyörgyváros Mihály	1787–1790

31 Farkas, 1887. 384. p.

32 Dominkovits Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy a jegyző és egyidejűleg iskolamester Verкаи, majd özvegye a város inscriptionalistái közé tartozott. Dominkovits Péter: Adatok és források Csepreg mezőváros XVII. századi történetének kutatásához (1636–1670). In: Tanulmányok Csepreg történetéből. Szerk.: Dénes József. Csepreg, 1996. 186–187.

33 Nemes Peöcz Benedek oskolamesterről tudjuk, hogy kiváltságolt birtokosnak számított, mivel 1682-ben a földesúr, gróf takostyáni Draskovich Miklós – 200 forint kölcsön ellenében, lényegében zálogként – neki adományozta az előző tanító, Haidu Balázs házának felét, mely a piacon, Szili Dániel házával szemben, a sarkon („szegleten”) állt, és az abban lakó bérlő szegénysége és gondatlansága miatt pusztulásra jutott. Ez az inscriptionális ház nem azonos az iskolával, mert hozzá rétek, szántóföldek tartoztak. MNL OL P 623 X. kötet. Gazdasági iratok. 1. csomó. Sárvár-Felsővidékre vonatkozó gazdasági iratok. 2. sz. (373. k.) Protocolum inscriptionum domini Csepregi (proprie Sárvári-Alsó-Vidék)... 1661–1729. Folio 22–23.

34 Soproni Múzeum, K.2015.50.4.

Hersits Miklós	1794 ³⁵
Cseresznyák (Csereznyák)	
János	1802–1804

A felsorolt iskolamesterekről meglehetősen keveset tudunk, legtöbbnek csak a neve maradt fenn egy-egy okiraton. Szinte kizárólag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tartalmaznak adatokat az egyes tanítókról, azok is csak a 17. század legvégétől. Az 1697. évi egyházlátogatás idején a keszthelyi születésű, katolikus vallású, 47 esztendő Horvát Miklós volt a *scholae magister*.³⁶ 1714-ben a katolikus Tóth János töltötte be a tanítói állást (*scholae rector*). Hivatalba lépésekor az előírás szerinti hitvallást (*professio fidei*) nem tette le, ugyanakkor köteleességét jól végezte, a katolikus szertartásokat és ceremóniákat valamennyire ismerte. 1748-ban a katolikus, magyar anyanyelvű, de latinul is jól tudó Hersics György tanított a mezővárosban. Hitvallását nem tette le; jó magaviseletű, erkölcsös, a hit alapjaiban járatos embernek ismerték, aki a tanulókat gondosan oktatta, a plébánosnak a tiszteletet megadta, templomi és templomon kívüli feladatainak eleget tett.³⁷ 1766-ban már Pintér Jánost alkalmazták *ludimagisternek*, aki öt gimnáziumi osztályt végzett el (*absolutus poeta*).³⁸ 1770-ben a hatosztályos gimnáziumot végzett (*absolutus rhetor*) Lendvai Lászlót találjuk a tanítói székben. Helyére 1774-ben az ugyancsak *rhetor* Simon József került, akiről feljegyezték, hogy a diákokat meglehetősen jól tanítja.³⁹ Kelekovics Jánosról annyit tudunk, hogy csepregi működése után 1788–1790-ben már Újkéren tanított.⁴⁰

35 Jegyzőként szerepel, de valószínűleg ő volt a tanító is. Soproni Múzeum, K.2015.50.16.

36 Buzás, 1969. 390. p.

37 GyEL PL Can. Vis. 43. 13.

38 GyEL PL Can. Vis. 77. 21.

39 GyEL PL Iskolai Levéltár, I. sorozat, 17. tétel. LXXXIII. doboz. Locsmándi főesperesség 1770, 1771–1775.

40 Kelemen István: Katolikus népiskolák és iskolamesterek a Széchenyiek Sopron vármegyei mezővárosaiban és falvaiban (XVII. század–1832). Kézirat, 2006.

A tanítói javadalmazás

Korszakunkban az iskolamesterek megélhetésének forrását alapvetően a földbirtok, a párbér (ágybér), a stóladíj, a tanítás díja és a jegyzői díj jelentette. Hivataluknál fogva megillette őket és családtagjaikat a szolgálati lakás.⁴¹ Egyházi szolgálatukért a templompénztárból is kaptak fizetést. A csepregi tanítói javadalomhoz a vizsgált másfél évszázadban nem tartozott számottevő termőföld.

A csepregi iskolamester javadalmazási rendszerében több, még a 16. században, a protestáns időkben kialakult elem élt tovább. Még Nádasdy Tamás bizonyos malmokat census jogcímén meghatározott mennyiségű gabona szolgáltatására kötelezett az egyház javára. Az 1608.⁴² és az 1639.⁴³ évi urbáriumokhoz hasonlóan az 1658. évi urbárium három ilyen cenzuális malmot említ. A belső Répcén, a várostól északra lévő kétkerekes malom becsúje évente 30 köből búzát és 35 köből rozst jelentett. Ugyanott, egy háromkerekes malom után census jogcímén 35-35 köből búza és rozst járt. A harmadik, a városban üzemelő kétkerekű malom becsúje 40-40 köből búzát és rozst tett ki. Mindhárom említett malom után beszolgáltató gabonacensus fele a papokat, fele az iskolamestert illette.⁴⁴

Itt kell kitérnünk a párbérré (ágybér, karc; *lecticale, praestatio domalis*), melyre a katolikus házasságot kötött párokat kötelezték a házasságkötés idejétől kezdve,⁴⁵ és ami készpénzbeli juttatást (lélekpénz, házpénz), illetve gabonaszolgáltatást (búza, rozst) jelentett. A tanítónak járó párbér tel-

jesen általános, fontos jövedelmi forrásnak számított a kor iskolamestere számára, ugyanakkor a csepregi tanító párbér jogcímén mégsem volt jogosult semmilyen szolgáltatásra. Ennek magyarázatát Farkas Károly plébánosnak (1799–1845) a vármegyéhez 1833-ban intézett folyamodványában találjuk meg. Eszerint Nádasdy Tamás kegyúr azért kötelezte bizonyos malmokat – Farkas idején ezek a felső és a piaci malmok voltak – a mindenkori plébánosnak és tanítónak járó gabona juttatására, hogy a csepregi hívek ne tartozzanak se plébánosoknak, se iskolamesterüknek párbért fizetni, hanem cserébe a Kis-Répcé medrét kellett mindenkor jó karban tartaniuk és a medret szükség szerint tisztítaniuk.⁴⁶

A mester a neki járó gabonát a 17. század végéig nem közvetlenül kapta meg,⁴⁷ mivel még a protestáns időkben kialakult gyakorlat szerint a Szent Miklós-templomhoz tartozó úgynevezett felső prédikátornak – kellett gondoskodnia a tanító tisztés élelmezéséről, köteles volt neki „asztalt tartani”, ebédet és vacsorát kellett számára fizetni. Amennyiben a plébános ezt nem akarta, akkor évente 40 köből búzát tartozott adni az iskolamesternek,⁴⁸ abból a 80 köből gabonából, melyre évente jogosult volt a városi piactér környékén, valahol északkeletre, a Szent Miklós-templom mögött,⁴⁹ a Belső-, avagy Kis-Répcé vizén álló malomból („piarcsi malom”). A század végére a malom után immár közvetlenül járó gabonamennyiség 25 köbölre csökkent, és a 18. század első harmadában sem emelkedett.⁵⁰

41 Mészáros 2000. 125.

42 MNL OL E 156 U et C Fasc. 37. No. 56/c. 106. p.

43 MNL OL E 156 U et C Fasc. 37. No. 57. 151. p.

44 Farkas, 1887. 200. p.; GyEL PL Conscriptio proventuum, Csepreg.

45 Vanyó, 1928. 70. p.

46 GyEL PL Conscriptio proventuum, Csepreg.

47 Buzás, 1966. 110., 112., 222. p.; Kanonische Vistationen der Diozöse Raab aus dem 17. Jahrhundert. II. Teil. Bearbeitet von Josef Buzás. Eisenstadt, 1967. 21. p.

48 Farkas, 1887. 58. p.

49 Farkas, 1887. 356. p.

50 Buzás, 1969. 390. p.

Szüret idején mind a földesúrtól (uradalomtól), mind a városi szőlőbirtokosoktól 5-5 vödör (*urna*) bor járt az iskolamesternek. Ez is régi szokásra megy vissza, ugyanis a 16. század közepétől a mester az uraságtól azért kapott bort (mustot), mert iskolán kívüli feladatként regisztrálta számára a szőlőtermés után járó hegyvám beszolgáltatását, azaz adónyilvántartást állított össze.⁵¹ A mustszolgáltatás a 17. század végén már nem szerepelt a tanítói jövedelmek között, majd miután a harangozói és a tanítói állást egyesítették, a 19. század elején visszatért.

Magának csak egy fertály, azaz negyednyi szőlő állt rendelkezésre a Rózsa (*Ruza*) nevű szőlőhegyen. A szőlő 1697-ben félig, 1714-ben már teljesen pusztán állt, talán azért, mert műveléséről az egyéb teendői miatt elfoglalt tanítónak kellett volna gondoskodnia saját költségén.⁵²

Az egyházi szertartásokkal kapcsolatos kántori és írásbeli tevékenységéért járó pénzösszeg volt a stóladíj (*titulo stolae*).⁵³ A 17. század második felében stóladíj csak temetési szolgálataiért, nevezetesen halottkísérő énekért illette meg, melynek nagysága 1651-ben az egyszerű temetés után 12 dénár, ünnepélyes temetés esetén 1 forint, avagy egy (birodalmi) tallér volt. 1714-ben halottkísérő énekért változatlanul 12 dénárt kért, ugyanakkor temetési könyörgésért szabad stóladíj illette meg.

A tanításért a mesternek készpénzben járó díjat (*titulo institutionis*) kántorpénznek nevezték. A tandíjat ebben az időben még a szülők fizették. 1651-ben a tanítónak diákonként 25 dénárt fizettek, 1697-ben negyedévente 5 garas járt neki, amit nehezen adtak meg. 1714-ben minden iskolába járó gyerek után évente egy tallért kapott.

Az 1733. évi egyházlátogatás idején éves jövedelme (51 forint 8 dénár) az alábbi tételekből állt: Az orgonálásért tiszteletdíj címén évente minden háztól 10 dénárt fizettek neki, ami összesen 25 forintot jelentett. Malomcenzus címén a kisebb űrmértékkel mérve 25 mérő, azaz 17 pozsonyi mérő búza illette meg. Temetési stóladíjból évente 12 forint 48 dénár jövedelme származott. Két kertje (melyet maga tartozott bekeríteni) és saját költségén művelt szőlője említésre méltó bevételt nem eredményezett. Az egyházlátogatók megjegyezték, hogy a mester számára akkor lenne megfelelő megélhetés biztosítva, ha az uraság kiutalna számára egy féltelket (*sessio*) az ahhoz tartozó szántóföldekkel és rétekkel, melyeket a mezőváros lakói megművelnék, és azokról a termést betakarítanák, valamint az említett kis szőlőnek is gondját viselnék.⁵⁴ 1735-ben a tanítói javadalomhoz tartozott egy rét is, mely évente egy szekér szénát termett.⁵⁵

A 18. században alkalmazott javadalomzást rendszer legérzékenyebb kifejtését az 1766-ban felvett egyházlátogatási jegyzőkönyvben találjuk meg. A mester éves jövedelmének (132 forint 86 dénár) 52,9%-a természetbeni juttatásokból, 47,1%-a készpénzbeli fizetésből állt. A jövedelem 52,3%-a tanítói, 24,9%-a jegyzői, 22,8%-a egyházi tevékenységéből származott, és az alábbi tételekből tevődött össze:

1. Termőföld haszna. A tanító javadalomként egy jó szekérnyi szénát termő rétet (*Szároz rét*) élvezett, melyet saját maga tartozott kaszáltatni. A munkadíjat levonva ez évente 4 forintot eredményezett. Volt egy kis szőlője⁵⁶ is a Rózsa nevű szőlőhegyen (*Rusa Hegy*), melyet saját

51 Farkas, 1887. 59. p.

52 Buzás, 1969. 390. p.; GyEL PL Can. Vis. vol. 23. 16. p.

53 Mészáros, 1981. 279. p.

54 GyEL PL Can. Vis. vol. 26. 3. p.

55 GyEL PL Can. Vis. vol. 40. 41. p.

56 1770-ben 5 kapás, avagy 2 vödörös szőlőt említettek, melyet a tanító hibájából elhanyagolt volt. GyEL PL Iskolai Levéltár, I. sorozat, 17. tétel. LXXIII. doboz. Locsmánda főesperesség 1770.

Év	késpénz		búza	rozs	bor	széna	fa
	forint	dénár	köböl	köböl	vödör	szekér	szekér
1771–1773	86	38	22,5	6,5	2	4	7
1774–1775	124	21	14,5	14,5	–	1	6

2. táblázat

költségén kellett műveltetnie; ez évente 2–3 vödör (*urna*) bort termett, így leszámítva a kiadásokat, hasznót nem hozott. A mezővárostól – az iskolaház fűtésére – 7 szekér tűzifát kapott, 2 forint 10 dénár értékben.

- Stólajvédelem. Keresztelés, egyházkelő és esketés alkalmával nem járt neki semmi. Temetésért (11,5 dénár/alkalom) összesen 10 forint 38,5 dénár, orgonálásért 15 forint, halotti énekért (25 dénár/alkalom) évi 3 forint jövedelme származott, az önkéntes adományokból (*colleda*) évente 2 forint gyűlt össze.
- A hívektől származó jövedelmek. A mezőváros a jegyzői hivatal ellátásáért 25 forintot fizetett, valamint két szekér szénát szolgáltatott (értéke 8 forint). Egy gyerek után 40 dénár tandíjat kellett fizetni, ami éves szinten 36 forint bevételt jelenthetett a mesternek.
- Alapítványból. Régi idők óta a Kis-Répcén levő két – felső és alsó, avagy piaci – malomtól⁵⁷ census címén 29 köböl gabonát kapott ajándékba: 22,5 köböl búzát (értéke 22 forint 50 dénár) és 6,5 köböl rozst (értéke 4 forint 87,5 dénár).⁵⁸

57 Ebben az időben az egyik (alsó) a Zichy, a másik (felső) a Petresics család kezén volt. A malmok 1834-ig működtek, amikor a vármegye határozata következtében lerombolták azokat. Emiatt a tanítónak e két malomból évi 22,5 mérő búza és 7,5 mérő rozs fizetése maradt el, „kit is a szűkkeblű lakosok elkergetéssel fenyegettek, ha ellenök ama járandóságért pert indítani merészelné, – s így a fenti összegtől a mesterei-állomás örökre elűtettetett.” Farkas, 1887. 356–357. p.

58 GyEL PL Can. Vis. vol. 77. II. rész, 21–22. p.

A csepregi tanító éves jövedelmét az 1771–1775 közötti időszakban⁵⁹ a 2. táblázatban foglaltuk össze.

A táblázatból kitűnik, hogy az 1771 és 1773 közötti időszakhoz képest 1774–1775-ben a tanítónak a késpénzbeli bevétele jelentősen megnőtt, míg fából és szénából kevesebbet kapott, bora nem termett, gabonajárandósága tekintetében pedig a drágább búzából és az olcsóbb rozsból azonos mennyiség illette meg. Ez bizonyára összefüggésben állt a tanítóváltással, hiszen 1774-től Simon József személyében új mester érkezett a mezővárosba, akinek díjlevele elődjétől eltérően szabályozta a javadalmazást.

A 19. század elejéről az első tanítói jövedelem-összeírás 1804-ből maradt fenn, Cseresznyák János tanítósága idejéből. Fontos megjegyeznünk, hogy a jegyzői fizetést figyelmen kívül hagyták. A másfél évszázad alatt kialakult javadalmazási rendszerben a legfontosabb változást az eredményezte, hogy a tanító jobb megélhetése érdekében a tanítói és a harangozói állást ekkor már egyesítették. Ennek köszönhetően a tanítói jövedelem újabb forrásokkal egészült ki, mely éves szinten összesen 176 forint 9 krajcárt jelentett, és az alábbi tételekből állt:

- Termőföldek: 1,25 kaszás rét és a Rózsa-hegyen parlagon álló szőlőterület negyed kaszás rétként használva (értéke 6 forint).

59 GyEL PL Iskolai Levéltár, I. sorozat, 17. tétel. LXXIII. doboz. Locsmánda fűszeresség 1771–1775.

2. Természetbeni és készpénzbeli juttatások:
  - a, A mezőváros pénztárából 15 forint. (Ez bizonyára az orgonálásért járt neki.)
  - b, A felső („fölső”) és a piaci („piartzi”) malomtól 23,5 mérő búza és 7,5 mérő rozsz (értéke 35 forint 45 krajcár).
  - c, 1 szekér széna a mezőváros rétjéről (értéke 4 forint).
  - d, 12 szekér tűzifa a mezőváros erdejéből (értéke 9 forint).
  - e, Hirdetőcédulák írásáért 7 krajcár (évi 1 forint 3 krajcár).
  - f, Felnőttek és gyermekek temetések a korra tekintet nélkül szintén 7 krajcárt (2 forint 55 krajcár) kért alkalmanként.
  - g, Minden tanuló után 18 krajcár tandíjat kellett negyedévente fizetni, ami 30 diákkal számolva évente 36 forint bevételt jelentett.
3. Harangozóként:
  - a, Mind a 188 telkes jobbágytól 1/8 mérő búzát és 1/8 mérő rozst kapott, ami összesen 23,5-23,5 mérőt jelentett mindkét gabonából. Ebből a mennyiségből az alsóvárosi harangozó részére a Szent Katalin-templomban végzett harangozásért 2,5-2,5 mérő búzát és rozst adott át. Így a megmaradt gabona 44 forint 6 krajcárt ért. (Itt jegyezzük meg, hogy más helységeken általában harangozásért házanként kenyér, majd készpénz járt.)
  - b, A házas zsellérek, házatlan zsellérek és az özvegyek nem gabonát adtak, hanem fejenként 7 krajcárt fizettek (8 forint 45 krajcár).
  - c, A halottakért való harangozásért temetéskor 7 krajcárt kért (2 forint 55 krajcár).

- d, Szüretkor a szőlőbirtokosok mind-egyikétől, mind a 320 darab szőlő után 1 icce (*media*, 7–8 dl) bort kapott, a vihar elleni harangozás elmentételezéseként (értéke 10 forint 40 krajcár).

A jövedelem-összeírást a ludimagisteren kívül az uradalom részéről Jankovics Ádám tiszttartó (*provisor*) és Kozma József számtartó (*rationista*), az egyház részéről Farkas Károly plébános és Szalay János egyházatyja írta alá, míg a politikai község képviselőjében Haizler Antal bírósági és Kiss István esküdtt látta el kézjegyével. Az okiratot a plébánia pecsétjével erősítették meg.⁶⁰

A 3. táblázatban a csepregi mester éves jövedelmét hasonlítottuk össze a környékbeli tanítókéval az 1733., az 1766. és az 1804. években:⁶¹

A feltüntetett adatok tükrében egyértelműen kijelenthető, a csepregi iskolamester éves jövedelme volt a legmagasabb a vizsgálat körébe vont helységeken működő pedagógustársaiéhoz képest.

1805 őszén Bognár Jánost fogadták fel iskolamesternek, egyúttal harangozónak és jegyzőnek. Őt már kötelezték arra, hogy segédtanítót alkalmazzon. Pedagógusi munkáját az 1806-ban kiadott II. Ratio Educationis határozta meg. Bognár csaknem négy évtizeden át működött kántortanítóként és jegyzőként Csepregen, életét, szakmai pályáját és a 19. század első felének csepregi

60 GyEL PL Iskolai Levéltár, I. sorozat, 26. tétel. CXI. doboz, Csepreg. *Conscriptio proventuum ludi-magistri in oppido Csepregh.*

61 Az 1804. évnél a káptalanvisi adatok Zsirára vonatkoznak, mert ebben az időben ottani iskolaházban lakott a tanító. GyEL PL Can. Vis. vol. 26. 3., 5., 9., 12., 58., 62., 65., 69., 72. p., GyEL PL Can. Vis. vol. 77. II. rész, 16–19., 21–22., 24–26., 29–30. p.; GyEL PL Iskolai Levéltár, I. sorozat, 26. tétel. CXI. doboz.

	1733		1766		1804	
	<i>forint</i>	<i>dénár</i>	<i>forint</i>	<i>dénár</i>	<i>forint</i>	<i>krajcár</i>
Csepreg	51	8	132	86	176	9
Bő	36	56,5	78	88	78	2,5
Bük	43	75	91	29	111	12
Egyházaskölyök	32	67	71	68,5	53	35
Felsőszakony	42	52	86	9,5	109	5
Horpács	20	74	39	15	74	50
Káptalanvis	31	34	73	53	143	9,5
Lócs	6	8	22	2,5	53	10
Ság	5	95	36	46	105	35
Sajtoskál	–	–	15	5	64	38
Újkér	18	55	48	1,5	87	14,5

3. táblázat

iskolatorténétét Balogh Jánosné dr. Horváth Terézia dolgozta fel.⁶²

Összefoglalás

Nádasdy Ferenc áttérése (1643) után a protestáns kollégium megszűnt, de alapképzést nyújtó iskola továbbra is működött Csepregen, az újra felállított plébánia fennhatósága alatt. Az iskolaépületben külön tanterem és külön tanítói lakrész állt rendelkezésre. A csepregi tanoda az egyik legnépesebb volt a környéken, az 1770-es években 20–35 gyerek járt az iskolába, de főként csak a téli időszakban. A diákok – tandíj ellenében – az alaptananyagot (írás, olvasás, számolás, hittan) tanulták anyanyelvükön, magyarul.

A csepregi tanítók voltak egyúttal a kántorok, az orgonisták és viselték a város jegyzői hivatalát. A tanítói és a harangozói állást csak a 18–19. század fordulóján egyesítették. A környék tanítói közül a csepregi mesternek volt a legmagasabb az évi jövedelme. A javadalomhoz termőföldként csak egy kis rét és szőlő tartozott. Az iskolaépület fűtésére tűzifát kapott. Stóladíj (temetésért, halotti énekért) fejében, orgonálásáért és tandíj címén készpénzt fizettek neki. A jegyzőségért készpénzt és szénát kapott, párbér helyett pedig két malomtól búzára és rozsra volt jogosult. Utóbb a harangozásért minden telkes jobbágytól búza és rozs, a házas és házatlan zsellérektől készpénz, a szőlőbirtokosoktól bor illette meg.

62 Balogh Jánosné Horváth Terézia: Egy mezővárosi iskolamester és jegyző a XIX. század első felében. = Vasi Szemle 60. (2006) 4. sz. 473–496. p.; Balogh Jánosné Horváth Terézia: A csepregi Oskola Háza a XIX. század első felében. = Honismeret 35. (2007) 4. sz. 89–94. p. Lásd még: Kelemen István: A csepregi esperesi kerület tanügyi viszonyai az 1840-es években. In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk.: Nemes Gábor – Vajk Ádám. 259–298. p.